IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 24. Issue 01. Oktabr, 2026

BAHOLOVCHI LEKSIKANING LINGVOKOGNITIV VA PRAGMATIK XUSUSIYATLARI: INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARINI QIYOSIY O‘RGANISH

Inoyatova Dilnoza Ilxomovna
Buxoro davlat pedagogika instituti,
Xorijiy tillarni o‘qitish
metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi
Elektron pochta: inoyatovadilnoza97@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23349600

Annotatsiya. Maqolada baholovchi leksikaning lingvokognitiv mexanizmlari va pragmatik talqini o‘zaro bog‘liq hodisalar sifatida tahlil qilinadi. Baholashning konseptual bilim, qadriyatlar, metafora, metonimiya, kontekst va kommunikativ maqsad bilan aloqasi ko‘rib chiqiladi. Ingliz va o‘zbek tillaridagi birliklarni qiyoslash uchun baholash obyekti, mezoni, leksik ifoda, diskurs konteksti va pragmatik natijani birlashtiruvchi ishchi model taklif etiladi. Model empirik tekshiruvni talab qiladi va maqolada yakuniy korpus natijasi sifatida emas, kelgusidagi tahlil uchun nazariy taklif sifatida taqdim etiladi.

Kalit so‘zlar: lingvokognitiv tahlil, baholash, konseptual metafora, metonimiya, freym, pragmatika, diskurs, qiyosiy tilshunoslik.

ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЕ И ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНОЧНОЙ ЛЕКСИКИ: СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

Аннотация. В статье лингвокогнитивные механизмы и прагматическая интерпретация оценочной лексики анализируются как взаимосвязанные явления. Рассматривается связь оценки с концептуальными знаниями, ценностями, метафорой, метонимией, контекстом и коммуникативными целями. Для сопоставительного анализа языковых единиц английского и узбекского языков предлагается рабочая модель, объединяющая объект оценки, критерии оценивания, лексическое выражение, дискурсивный контекст и прагматический результат. Данная модель требует эмпирической проверки и представлена в статье не как окончательный результат корпусного исследования, а как теоретическое предложение для дальнейшего анализа.

Ключевые слова: лингвокогнитивный анализ, оценка, концептуальная метафора, метонимия, фрейм, прагматика, дискурс, сопоставительное языкознание.

LINGUOCOGNITIVE AND PRAGMATIC FEATURES OF EVALUATIVE LEXIS: A COMPARATIVE STUDY OF ENGLISH AND UZBEK

Abstract. This article analyzes the linguocognitive mechanisms and pragmatic interpretation of evaluative lexis as interrelated phenomena. It examines the relationship between evaluation and conceptual knowledge, values, metaphor, metonymy, context, and

communicative goals. A working model integrating the object of evaluation, evaluative criteria, lexical expression, discourse context, and pragmatic outcome is proposed for the comparative analysis of evaluative units in English and Uzbek. The model requires empirical validation and is presented in the article as a theoretical proposal for future analysis rather than as a set of definitive corpus-based findings.

Keywords: linguocognitive analysis, evaluation, conceptual metaphor, metonymy, frame, pragmatics, discourse, comparative linguistics.

KIRISH. Baholovchi leksika tilning nafaqat nomlash, balki inson tajribasini tartibga solish va ijtimoiy munosabatlarni ifodalash imkoniyatini namoyon etadi. Muayyan sifatni “yaxshi”, “maqbul”, “noo‘rin” yoki “dahshatli” deb tavsiflash so‘zlovchining me‘yorlari va qadriyatlariga tayanadi. Shu sababli baholovchi ma‘noni faqat lug‘aviy birlik ichidagi semantik belgi sifatida emas, balki kognitiv bilim va nutqiy vaziyat bilan o‘zaro ta‘sirdagi hodisa sifatida ko‘rish zarur [3; 5].

Kognitiv yondashuv baholashning konseptual asoslarini izohlashga, pragmatik yondashuv esa ma‘noning muayyan vaziyatda qanday maqsadda ishlatilishini aniqlashga yordam beradi. Korpus lingvistikasi ushbu talqinlarni real nutq materiallari bilan tekshirish imkonini beradi. Uch yondashuvning integratsiyasi ingliz va o‘zbek tillaridagi baholovchi birliklarni qiyosiy o‘rganish uchun samarali nazariy-metodologik asos bo‘lishi mumkin [1; 6].

ASOSIY QISM (MUHOKAMA VA NATIJA). 1. Baholashning kognitiv asoslari. Kognitiv tilshunoslikda leksik ma‘no insonning tajribasi, konseptual bilimlari va kategoriyalashtirish jarayonlari bilan bog‘liq holda talqin qilinadi. Baholash ham obyektning muayyan mezon bilan solishtirilishini nazarda tutadi. Bunda baholash obyekti, baholovchi subyekt, mezon va baholash natijasi o‘zaro bog‘liq komponentlar sifatida ko‘rilishi mumkin. Masalan, “mas‘uliyatli” yoki “mas‘uliyatsiz” kabi birliklar xatti-harakatni ijtimoiy kutishlar bilan solishtirish orqali ijobiy yoki salbiy baholaydi [1].

Baholovchi kategoriyalar ko‘pincha prototipik tuzilishga ega: ayrim xususiyatlar ma‘lum kategoriyaning markaziy namunasi sifatida qabul qilinadi, boshqalari esa periferiyada qoladi. Bu holat baholovchi so‘zning kontekstga qarab turlicha kuchga ega bo‘lishini tushuntirishga yordam beradi. Shu bilan birga, prototiplar va qadriyatlar madaniy hamda ijtimoiy tajriba bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin; bunday farqlarni oldindan taxmin qilish emas, korpus misollari va qo‘shimcha kontekstual dalillar orqali tekshirish lozim [3].

2. Metafora, metonimiya va freymlar. Konseptual metafora abstrakt xususiyatlarni boshqa tajriba sohasi orqali tushunishga imkon beradi. Masalan, aqliy salohiyatni yorug‘lik bilan bog‘lovchi “bright mind” birikmasi aqlni ko‘rish va yorug‘lik tajribasi orqali tasvirlaydi. O‘zbek tilidagi “zehni o‘tkir” ifodasi esa aqliy qobiliyatni o‘tkirlik obraziga bog‘laydi. Bu misollar turli konseptual manbalar orqali o‘xshash ijobiy baholash yuzaga kelishi mumkinligini ko‘rsatadi, biroq ularning tarqalishi va odatiyligi korpusda tekshirilishi kerak [2].

Metonimiya baholash obyektining bir jihati orqali butun shaxs yoki hodisaga munosabat bildirishga xizmat qilishi mumkin. Freym esa vaziyatni tushunish uchun zarur bo‘lgan ishtirokchilar, rollar, kutilmalar va munosabatlar tizimini tashkil etadi. Masalan, kasbiy

faoliyatni baholashda natija, mas‘uliyat, mehnat sifati va ijtimoiy kutishlar birgalikda talqinga ta‘sir qilishi mumkin. Korpus tahlilida bunday mexanizmlar faqat metaforik ko‘rinish mavjudligi bilan emas, kontekstning semantik va pragmatik xususiyatlari bilan asoslanadi [3].

3. Pragmatik ma‘no va kontekst. Baholovchi birlikning kommunikativ vazifasi uning lug‘aviy ma‘nosiga teng bo‘lmasligi mumkin. “Great job!” kabi ifoda chin maqtov, samimiy qo‘llab-quvvatlash yoki muayyan vaziyatda kinoyali tanqid vazifasini bajarishi mumkin. O‘zbek tilidagi “Juda yaxshi qilibsiz!” ifodasi ham vaziyat, intonatsiya va oldingi nutq bilan bog‘liq ravishda turlicha talqin qilinadi. Demak, pragmatik tahlil uchun birlikning o‘zi bilan cheklanmay, gap va diskurs kontekstini ko‘rish lozim [4; 5].

Korpusdagi yozma matnlar intonatsiya, mimika va umumiy vaziyat haqidagi ma‘lumotlarni har doim ham bermaydi. Shuning uchun kinoya yoki yashirin munosabatni aniqlashda ehtiyotkorlik zarur: yetarli dalil bo‘lmasa, misol “noaniq” deb belgilanishi mumkin. Ijtimoiy tarmoq matnlarida emoji, tinish belgilari va yozuvdagi cho‘zishlar qo‘shimcha signal bo‘lishi mumkin, biroq ularning talqini ham kontekstga bog‘liq [6; 7].

4. Integrativ tahlil modeli. Ingliz va o‘zbek tillarini qiyoslash uchun quyidagi ishchi model taklif etiladi: (1) baholash obyekti; (2) so‘zlovchining konseptual bilimi va baholash mezoni; (3) baholovchi leksik yoki grammatik ifoda; (4) korpusda kuzatiladigan kollokatsion va kontekstual muhit; (5) kommunikativ maqsad va pragmatik vazifa; (6) adresat tomonidan ehtimoliy talqin. Ushbu komponentlar chiziqli jarayon sifatida emas, o‘zaro ta‘sir qiluvchi omillar tizimi sifatida ko‘rilishi kerak [5].

Modelni empirik tekshirish uchun har ikki tildan janr va kommunikativ vazifa bo‘yicha moslashtirilgan materiallar tanlanadi. Har bir misol baholash qutbi, intensivligi, obyekti, metaforik yoki metonimik mexanizmi, pragmatik vazifasi va janri bo‘yicha belgilanadi. Natijalar chastotaviy va kollokatsion ko‘rsatkichlar bilan birga sifat tahlili asosida sharhlanadi. Bunday dizayn kognitiv izohni faqat intuitiv mulohazaga tayanib qolishdan saqlaydi [7].

XULOSA. Baholovchi leksikaning lingvokognitiv va pragmatik xususiyatlari o‘zaro uzviy bog‘liq. Kognitiv yondashuv baholash mezonlari, konseptual modellar va tajriba bilan aloqani izohlasa, pragmatika ma‘noning kommunikativ vaziyatda qanday ishlashini ko‘rsatadi. Korpus lingvistikasi esa ushbu izohlarni real matnlar asosida tekshirish imkonini beradi. Ingliz va o‘zbek tillari uchun taklif etilgan integrativ model baholashning umumiy mexanizmlarini va tilga xos xususiyatlarini ajratishga yordam berishi mumkin; uning ilmiy qiymati tanlangan korpusda izchil empirik tekshiruvdan o‘tkazilgandan keyin belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Langacker, R. W. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1. Stanford: Stanford University Press, 1987.
2. Lakoff, G., Johnson, M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
3. Cruse, D. A. Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2011.

4. Hunston, S., Thompson, G. (eds.). Evaluation in Text: Authorial Stance and the Construction of Discourse. Oxford: Oxford University Press, 2000.
5. Martin, J. R., White, P. R. R. The Language of Evaluation: Appraisal in English. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005.
6. Hunston, S. Corpora in Applied Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
7. Stubbs, M. Words and Phrases: Corpus Studies of Lexical Semantics. Oxford: Blackwell, 2001.